

Algunhas propostas para vencer os desafíos na formación dos ciberxornalistas

Xosé López*

Resumo

A formación dos xornalistas precisa de actualizacións¹ para responder ás novas demandas da sociedade e aos cambios que se produciron nos últimos anos, especialmente no campo da Comunicación. A Universidade, que é un centro desde o que se estudian e analizan de forma permanente os cambios sociais, traballa nesta dirección. Con distintas iniciativas, busca cumprir coas súas obrigas de ofrecer unha boa formación que atenda aos novos perfiles profesionais que xurdiron nestes anos, especialmente logo da aparición da rede Internet e dos cambios que arredor dela se están producindo. No marco destas liñas de traballo, desde o ano 2000 acometeuse unha maior especialización dalgúns centros universitarios e acordouse a oferta de novos itinerarios para responder ás actuais demandas sociais.

Palabras-clave: ensinanza do xornalismo, ciberxornalistas, comunicación, transformacións tecnológicas

A experiencia na formación de xornalistas durante os últimos vinte e cinco anos nos distintos ámbitos xeográficos e culturais debe achegarnos datos para un novo modelo que demandan todos os sectores da Comunicación para o século XXI. Trátase dun conxunto de proxectos pouco homoxéneos, polo menos no que se refire a Europa, xa que cada país formou ós xornalistas de maneira diferente. A pesar do novo marco supranacional vixente, a Unión Europea, ata hoxe déronse poucos pasos para estudar

* Professor de Jornalismo no Departamento de Ciências da Comunicação da Faculdade de Ciências da Comunicação da Universidade de Santiago (xlmorgan@usc.es).

¹ Dos distintos estudos que se fixeron no Estado Español, entendo que resultan especialmente interesantes as reflexións feitas polo profesor Bernardo Díaz Nosty sobre os cambios precisos para mellorar a práctica da docencia en Comunicación Periodística. O estudo, que tivo como caso concreto a facultade de Málaga, realizouno cando se cumpriron vinte e cinco anos dos estudos de Comunicación na universidade española.

aspectos xerais dun plan común para a preparación dos futuros comunicadores. É, sen dúbida, un proceso aberto, no que todos temos moito que dicir.

Ninguén -ou case ninguén- dubida que as transformacións sociolóxicas e tecnolóxicas do último cuarto de século crearon un marco favorable para converter numerosos oficios en profesións especializadas, a maioría das cales encontraron un sitio na Universidade, necesitada de abrirse á sociedade e de estar máis en contacto coas tendencias dos movementos civís máis dinámicos. Isto é, polo menos, o que aconteceu no Estado español², que na década dos setenta levou á Universidade o xornalismo, ata ese momento nas escolas de ciclo medio -diplomaturas de tres anos-.

En Europa, aínda que o punto de partida en cada país foi moi diferente, durante o século XX foron aparecendo pouco a pouco facultades de Ciencias da Comunicación ou departamentos de Comunicación, nuns casos para seguir o modelo americano – EE.UU. levou os estudos de xornalismo á Universidade a comezos do século XX-, e noutros para establecer as bases dun sistema propio. O certo é que hoxe, no terceiro milenio, existe unha gran diversidade neste campo que inclúe tamén a preparación lonxe da Universidade. Non podemos esquecer que en moitos países a formación dos profesionais aínda se fai nas escolas e nos medios de comunicación, da man de veteranos profesionais.

A pesar deste panorama, na actualidade existe unha coincidencia xeral nos medios e na profesión: cada vez é máis necesaria a formación para os profesionais do xornalismo. É certo que aínda hai quen segue considerando o xornalismo un oficio. Pero non é menos certo que cada vez son máis os expertos que falan de profesión. E aumentan os que abogan pola formación na universidade e pola necesidade de investigar os recunchos da comunicación. Se analizamos as tendencias dominantes, concluiremos que esta última vía ten cada vez máis forza. Todos os datos apuntan que estamos diante dun modelo a seguir, porque aparece avalado polos resultados destes últimos anos.

Un sector en transformación

Mentres segue vivo o debate sobre a mellor opción para a formación dos xornalistas e dos comunicadores en xeral, aínda que cada vez cunha maior coincidencia sobre os criterios xerais, a sociedade sufriu importantes transformacións, que afectan de xeito especial ao hipersector da comunicación. Refírome a un proceso que avanza a velocidade de vertice e que, polo que parece, desembocará nun novo modelo de sociedade. A informatización das redaccións e a incorporación da tecnoloxía dixital puxo de manifesto o inicio dunha nova era para os medios. Agora, coa converxencia das telecomunicacións, a informática e os contidos, xa ninguén dubida que estamos nun novo escenario onde os vellos paradigmas resultan ineficaces e onde os cidadáns parecen dispostos a esixir máis ós mediadores sociais.

² A formación dos periodistas en España foi obxecto de varias teses de doutoramento, das que destacamos, como fonte para este traballo, as que elaboraron María Luisa Humanes e José Juan Videla en etapas diferentes –na década dos noventa a primeira e a comezos do 2000 a segunda.

Como primeira resposta ós novos desafíos, as facultades de comunicación tiveron que actualizar os seus plans de estudo e fixérono tendo en conta as demandas da sociedade actual, tendo en conta a realidade do mercado e as esixencias dunha boa formación para vencer os retos actuais e futuros. Boa parte dos traballos de cambio dos plans de estudo baseáronse en criterios de eficacia e de sintonía coas necesidades desta industria, que precisa incorporar profesionais con novos perfís. De feito, a maioría dos centros de formación de comunicadores do Estado español estreitaron relacións cos medios e aproximáronse á realidade do sector. Dos máis de corenta centros que funcionan no ano 2005, entre públicos e privados, un número importante defende un modelo que ten como obxectivo unha formación de calidade, sen descoidar as demandas da industria³.

Na Galiza aplicouse este modelo. Debo recordar que na definición do modelo da facultade de Ciencias da Comunicación de Santiago, a primeira do país de Rosalía que no ano 1991 puxo en marcha estudos de xornalismo, tivéronse en conta dúas condicións básicas: a adaptación ao grado de desenvolvemento científico e técnico, e as demandas subxectivas e obxectivas xurdidas do contexto social ao que debe dirixir a súa actuación prioritaria. A existencia dun centro de formación de comunicadores en Galiza concibiuse de xeito que fose capaz de garantir a formación de profesionais, potenciar a pescuda e a reflexión sobre os problemas da comunicación e da cultura, e favorecer a reciclaxe permanente dos profesionais que teñen que adaptarse ás esixencias dun sector en permanente evolución.

Como resultado desta experiencia de Santiago e de moitas das outras iniciativas no ámbito da formación postas en marcha durante o século XX, podo concluir que hoxe, ás portas dun novo milenio, hai unha coincidencia maioritaria arredor da necesidade de potenciar as titulacións específicas en Comunicación.

Na era de Internet

Non hai, pois, moitas dúbidas sobre o camiño a seguir nin sobre o modelo. Sabemos, ademais, que un proxecto axeitado para responder ás demandas dunha sociedade do coñecemento ten que basearse na calidade, na capacidade de actualización permanente, na innovación, na investigación aplicada ao desenvolvemento e na sintonía coa identidade do país para intervir nunha sociedade mundializada. Este plan constitúe a base a partir da que no futuro debemos innovar. Trátase dun proxecto que considero viable e que debe adaptarse ao novo marco, o do ensino superior no ámbito da Unión Europea.

A formación dos comunicadores precisa hoxe, ao igual ca onte, dun programa que contemple o ensino da preceptiva xornalística, a análise e coñecemento da sociedade na que terán que traballar os comunicadores, e as claves para unha reflexión crítica

³ Sobre a formación dos xornalistas e os seus desafíos no ámbito español hai dous traballos amplios publicados no ano 2005 no Libro Blanco de la Prensa Diaria, un do presidente da Asociación da Prensa de Madrid, Fernando González Urbaneja, e outro da miña autoría.

e unha interpretación do que acontece nos ámbitos local a mundial. Os xornalistas necesitan agora unha boa formación na medida en que o seu traballo reviste maior complexidade, tanto polas novas ferramentas como polo público actual, máis esixente. Pero a boa formación durante os estudos reglados para acadar o título de licenciado, que debe garantir unha universidade competitiva, xa non resulta suficiente. Hai que actualizar coñecementos constantemente. De aí a necesidade de que a Universidade ofrezca unha resposta a esta demanda de formación continua con cursos estables que combinen teoría e práctica.

A evolución da industria do hipersector⁴ definiu novos perfís nos últimos anos, como dixemos. Por iso, para preparar ben aos profesionais que ocuparán estes postos, a Universidade ten que programar cursos de posgrado a másters, que deberá reordenar coa adaptación ao coñecido como <modelo europeo>. Trátase dunha vía xa comezada con éxito que responde ben ás necesidades da empresa e dos profesionais, especialmente dos que teñen intereses na industria dos medios impresos ou dos cibermedios. Como constatamos desde hai anos, na era da imaxe os produtos impresos redefinen o seu papel e mostran renovado dinamismo, todo o cal contribúe a que esta importante industria de contidos recoñeza a necesidade de atender a formación de profesionais para este sector. A pesar das dificultades que afectan aos medios impresos, podemos dicir que, en xeral, gozan de boa saúde. Outro tanto podemos afirmar dos cibermedios, estes en fase de crecemento e de consolidación como vía de negocio.

Estamos, en definitiva, diante de importantes cambios. Por iso, despois dos pasos adiante dados nos últimos vintecinco anos e ante a aparición de novos perfís profesionais, hai que pensar en seguir avanzando. Agora, neste comezo de século, a partir da experiencia acumulada, deberemos articular un programa de innovación na formación dos licenciados en Comunicación que contemple os novos cometidos dos comunicadores. Para elaborar este plan resulta necesario trasladar o debate sobre a necesaria actualización periódica dos planos de estudo a todos os ámbitos da Comunicación e da Universidade. E non só fomentar a discusión. Tamén promover alternativas que adianten respostas ao que vai vir, porque só así estableceremos unhas liñas xerais sólidas deste programa de innovación en formación tanto para futuros licenciados como para os que traballan no hipersector.

Se somos capaces de acercarnos ao que pasa no hipersector da comunicación e ás tendencias dos novos perfís profesionais, aseguraremos a viabilidade dese programa innovador que reclamamos para formar os novos xornalistas que se precisan neste milenio. Refiróme a uns comunicadores que deben dispoñer dunha boa formación xeral para entender o que pasa na sociedade e o seu funcionamento, así como unha boa formación especializada, tanto temática como instrumental –no campo das ferramentas –, para traballar coas ferramentas actuais.

⁴ Os elementos definidores da Era da Infomación e as claves da evolución do hipersector mereceron estudos de numerosos autores, así como informes e radiografías con datos actuais. Neste traballo seguín especialmente as aportacións do profesor Manuel Castells arredor de Internet, empresa e sociedade.

Os centros de formación de comunicadores que busquen a innovación e a calidade precisarán asentarse sobre programas capaces de preparar profesionais que saiban contar as historias en todos os soportes. É dicir, falamos dun novo tipo de profesional, especializado tematicamente e por soportes, pero cunha preparación que lle deberá permitir aproveitar o seu coñecemento para responder á polivalencia que demanda a industria actual. Sabémolo e desde as Facultades de Comunicación só hai que repensar os proxectos académicos, tanto docentes como investigadores, polo camiño da innovación e da calidade, de tal xeito que garantan o servizo á sociedade na que se asentana— a sociedade ten que estar por diante do mercado—. Unha revisión destas características hai que facela tendo en conta que os complexos procesos de comunicación actuais non se poden interpretar completamente desde si mesmos sen unha análise dos ámbitos sociais e culturais que lles serven de contexto.

As industrias culturais demandan novos especialistas adestrados no uso dos ordenadores e das máquinas actuais, con coñecementos acerca de cómo xestionar a información en distintos soportes e que saiban moverse no entorno de Internet. Os datos de que hoxe dispoñemos indican que os cidadáns do vindeiro século precisarán mediadores que resolvan satisfactoriamente as súas necesidades de comunicación e información. Polo tanto, debemos empregar todos os esforzos para que as novas ferramentas contribúan a facer bo xornalismo. E iso só o conseguiremos se desde as Facultades de Comunicación, amais dos estudos reglados para o título de grado e de posgrado, realizamos unha axeitada formación regrada e mantemos programas de formación continua para garantir a actualización de coñecementos.

En consecuencia, hai que responder aos desafíos do novo escenario mediático e vencer os retos cunha formación de calidade, porque o que demandan os cidadáns e a industria nos tempos actuais son novos xornalistas que coñezan o funcionamento da sociedade e as claves de elaboración da información, independentemente do soporte no que se difundan as mensaxes e das ferramentas que se precisen empregar. O noso reto consiste, pois, en garantir que reciban esa formación que lles permita traballar coa mirada posta nas necesidades de información e comunicación que caracterizan á sociedade do coñecemento.

Os cibermedios

As necesidades da nova fase están marcadas polas consecuencias de Internet. Convén recordar que a última década do século XX foi o momento no que se popularizou Internet e foi o momento no que comezou unha verdadeira eclosión de xornais electrónicos na rede de redes. Quizá resida neste feito o motivo polo que tamén callou nesta etapa a denominación de xornalismo en liña, xornalismo electrónico ou ciberxornalismo, fronte á de xornalismo impreso, xornalismo radiofónico e xornalismo televisivo propias dos tres grandes medios tradicionais existentes ata ese momento, como a máis precisa para denominar o proceso de elaboración de contidos en clave xorna-

lística para estes novos medios, que se caracterizan pola interactividade, a hipertextualidade e a multimedialidade. O certo é que hoxe moitos autores coinciden en falar de ciberxornalismo para esta nova forma de facer xornalismo neste novo medio de comunicación⁵.

Como sucede nas fases de importantes cambios, á confusión inicial parece suceder unha etapa, a actual (comezo do século XXI), na que parecen asentarse as bases deste novo medio. Non se trata de dicir se estamos diante dunha revolución tan importante como a que supuxo no seu día a imprenta –eso quizá precisa máis tempo para poder afirmalo, aínda que pensamos que posiblemente si-, senón de explicar algúns aspectos básicos dun medio que vai definindo a súa identidade da man dos adiantos tecnolóxicos e dos produtos elaborados por moi distintos colectivos ou personas que quixeron participar desde os primeiros anos na arañeira mundial. E o principal aspecto refírese a que estamos diante un medio con características propias (con identidade propia) que, previsiblemente, provocará unha redefinición dos medios tradicionais (os existentes ata agora).

Unha vez máis non dicimos nada especialmente novidoso. Só aprendemos do pasado e facemos unha proxección de futuro. Digo que aprendemos do pasado porque xa no seu momento, cando apareceu a radio, houbo voces anunciando o fin da prensa en papel, unha industria que aínda hoxe goza de bastante boa saúde. Cando apareceu a televisión, escoitáronse de novo voces pronosticando o fin da prensa en papel e da radio. De momento, como podemos constatar, conviven os tres medios tradicionais, ben é certo que cada un cunhas características propias e no marco dun mapa de medios no que desempeñan papeis complementarios –cando menos nalgún ámbito-. O paso do tempo permitiu que cada medio construíse a súa propia retórica e aproveitase as posibilidades do soporte para facilitar información.

A aparición dun cibermedio, logo dunha fase na que todos os produtos se basaron nos medios precedentes, parece dar continuidade a esta lección extraída da historia dos medios de comunicación. Os produtos ciberxornalísticos iniciaron a fase de emancipación do modelo textual – a do simple vertido de contidos dos medios tradicionais na rede – e camiñan cara a elaboración de modelos máis orixinais. A entrada nesta etapa permitiu a consolidación deste novo medio, que evolucionará da man das tecnoloxías actuais, e unha nova redefinición do propio mapa de medios, así como das súas características. Non se albiscan, pois, mortes anunciadas, cando menos a medio prazo, senón convivencias nun escenario no que uns actores, os medios de comunicación, desenvolven papeles sempre complementarios ou integrantes dun proxecto global: o hipersector da comunicación nun escenario de diversidade mundializada.

⁵ Aínda que hai distintas formas de denominar esa nova forma de facer xornalismo, identifícome coa denominación de ciberxornalismo no noso ámbito para referirme ao que no campo anglosaxón califican de journalism on-line. Esta denominación é compartida no ámbito español, entre outros, por Ramón Salaverría e Javier Díaz Noci, coordinadores do principal manual sobre ciberxornalismo publicado ata hoxe en castelán.

Pasos adiante

Cos cibermedios como unha nova realidade e no marco dese obxectivo de ofrecer unha formación de calidade axustada ás necesidades da sociedade actual, sobre todo no ámbito do novo perfil dos ciberxornalistas, as universidades deron varios pasos adiante. Convén recordar que no Estado Español foi no ano 1996 cando comezou o ensino do ciberxornalismo nas facultades de Ciencias da Comunicación. Foi a Universidade de Navarra a pioneira neste campo ao poñer en marcha unha materia regrada sobre cuestións técnicas do ciberxornalismo. A partir dese ano nos principais centros de formación de xornalistas establecéronse medidas concretas, que nuns casos contemplaron materias de ciberxornalismo e noutros consistiron na creación de cursos específicos o una realización dalgunha investigación.

A Facultade de Ciencias da Comunicación de Santiago estableceu, no ano 1999, un modelo de actuación propio. Aprobou a creación dun itinerario de especialización en ciberxornalismo, que aplicou xa nese curso (1999-2000). A experiencia, moi positiva, permitiu que cada ano se licencien entre 40 e 50 alumnos preparados para exercer con este perfil tan específico e definido nos últimos anos pola industria. Trátase dunha resposta puntual, pero efectiva para vencer eses desafíos dos que falamos. Pero, con todo, non é a solución definitiva.

Sen dúbida, as propostas de futuro teñen que ser máis ambiciosas. A resposta a multiplicación de centros neste momento –ano 2005-, cando estamos traballando para implatar o <modelo europeo>, é a especialización, de xeito especial mediante másters e da man de proxectos de actuación estratéxicos. Ao mesmo tempo, en segundo lugar, imponse, de xeito urxente, a actualización dos contidos docentes que se imparten no ensino regrado, coa incorporación de contidos transversais en todas as materias a fin de que recollan os últimos acontecementos que se produciron no hipersector e as súas consecuencias para a sociedade. Esta actualización debe contemplarse nuns programas que combinen de forma equilibrada a formación teórica e a formación práctica, coa potenciación de itinerarios especializados. E, en terceiro lugar, convén potenciar os programas de investigación, tanto básica como aplicada, coa creación de laboratorios que permitan aproveitar o potencial dos novos ámbitos da comunicación mediada tecnoloxicamente.

Desde a experiencia actual dos estudos de Comunicación na Universidade do Estado español, os datos aconsellan que esta institución académica atenda os desafíos do novo escenario con plans moi concretos, entre outros coa creación de vías específicas para a formación dos ciberxornalistas –do mesmo xeito ca dos xornalistas audiovisuais, dos xornalistas que traballen na comunicación corporativa⁶... A situación actual parece propicia para que a Universidade fomente a investigación aplicada en Comunicación –especialmente en ciberxornalismo e en comunicación audiovisual– e para que se establezan novas alianzas entre a sociedade civil e a Universidade para

⁶ A definición concreta das vías de especialización poderá determinala cada centro cando aprobe a adaptación dos vixentes plans de estudos ao modelo europeo de ensino superior, que contempla os máster como opción para adaptar a formación dos profesionais ás distintas demandas existentes na sociedade, na que o mercado constitúe un elemento importante.

dar resposta aos novos retos da Comunicación. Trátase de desafíos que temos diante e que cada Universidade deberá responder do mellor xeito posible, tendo en conta a súa tradición, as súas fortalezas, o contexto social e político no que se move, e as principais demandas da sociedade na que se asente. O que non cabe dúbida é que hai que ofrecer respostas, especialmente no campo do ciberxornalismo, e poñelas en práctica.

Bibliografía

- Bel Mallén, J.; Benito, I.; Toro, J. & Jiménez, L. (2005) *Libro Blanco de la Prensa Diaria 2005*, Madrid: AEDE.
- Castells, M. (2001) *La Galaxia Internet. Reflexiones sobre Internet, empresa y sociedad*, Barcelona: Plaza&Janes Editores.
- Díaz Nosty, B. (1988) *La Mejora de la Práctica Docente en Comunicación Periodística*, Málaga: Universidad de Málaga.
- González Reigosa, C. (1997) *El Periodista en su Circunstancia*, Madrid: Alianza Editorial.
- Humanes, M. (1997) *La Formación del Periodista en España*. Tese de doutoramento pela Universidad Complutense, Madrid.
- Husson, D. & Rabert, O. (1991) *Profession journaliste*, Paris: Eyrolles.
- Noci, J. & Salaverría (2003) *Manual de Redacción Ciberperiodística*, Barcelona: Ariel.
- Rodríguez López, F. (1994): *L'Ensenyament de Periodisme a Europa*, Barcelona: Centre d'Investigació de la Comunicació.
- Videla Rodríguez, J. (2002) *La Formación de los Periodistas en España. Perspectiva histórica y propuestas de futuro*. Tese de doutoramento pela Universidad Complutense, Madrid.
- Vigil Y Vázquez, M. (1987) *El Periodismo Enseñado. De la Escuela de "El Debate" a Ciencias de la Información*, Barcelona: Editorial Mitre.